

Renovationsspørgsmaalet for Kjøbenhavns Vedkommende.

Paa Foranledning meddeles nedenfor den Diskussion, der for et Par Aar siden førtes i Landhusholdningsselskabet om dette Spørgsmaal, efter et Foredrag af Kapt. K. C. Lassen (se Tidsskrift for Landøkonomi 11. Bind Side 656), uagtet siden den Tid nye og vægtige Momenter ere blevne førte ind i Drøftelsen af de herhen hørende Forhold.

Direktør Hagemann: Som man véd, har Kjøbenhavns Kommunalbestyrelse behandlet dette Spørgsmaal og sendt Folk til andre Steder for at undersøge Forholdene dér, og endnu den Dag i Dag har man under Overvejelse, hvad man skal gjøre ved den Gjødningsmasse, der produceres i Kjøbenhavn. Den Gjødningsmasse, som et Menneske aarlig producerer, anslaaes til 1000 Pund, men det meste heraf gaar tabt, idet for nogle Aar siden kun 300 Pund udførtes, og for Tiden er det endnu mindre.

Taleren vilde nu spørge den ærede Foredragsholder, hvorledes det stillede sig i andre Byer, som han havde besøgt, saaledes f. Ex. i Stockholm. Af Renovationskompagnerne fordres, at Tønderne skulle holdes meget rene, og naar Vandet, hvormed der udskylles, ikke gaar ind i Oplagene, men ud i Kloakerne, lides der Tab derved. Dertil kommer, at Anvendelsen af Luftklosetter er trængt mere og mere frem, ja i Kjøbenhavn er det endogsaa saaledes, at Klosettet i Gaarden saa at sige kun bruges af Tjenestetyendet, og der finder da et lignende Forhold Sted som ved Rensningen af Tønderne; de

smaa Beholdere i Klosetterne bringes ned i Gaarden og blive der udvaskede og udskyllede, og der lides altsaa Tab samtidig med, at Urinen ogsaa gaar tabt. Det er alle disse Forhold, som have bevirket, at Taleren frygtede for, at man i Kjøbenhavn ikke kunde tænke paa andet end paa at indføre Vandklosetter. Hvor bliver nu det af, som føres bort gennem Kloakerne? Det føres ud i Havnen og sætter sig fast der, saa at der efter Havnekaptajns Beretning maa foretages Opmudring af store Masser af Fækaliier og andre Affaldsstoffer, og det er maaske det vigtigste Moment for Kjøbenhavn at se hen til. Kjøbenhavn kan ikke i Længden blive ved at lade det gaa saaledes; Kloakerne maa føres ud til Dybet, og det er da meget naturligt, at en stor Mængde af Byens Indbyggere ville benytte sig deraf og indføre Brugen af Vandklosetter. Naturligvis vil Tøndesystemet vedblive at bestaa ved Siden af, saa længe der er Afsætning af Fækaliierne til en nogenlunde rimelig Pris, men man kan ikke forlange, at Kommunen eller private Folk skulle ofre store Beløb for at skaffe Gjødningen bort paa den Maade, naar det kan ske lettere ad anden Vej. Der var for Taleren ikke Tvivl om, at Kjøbenhavn i den Henseende maatte benytte sig af sin gunstige Beliggenhed, nemlig paa en Spids, for største Delen omgivet af Havet. Taleren vilde endnu bemærke, at der om faa Dage skal afholdes Møde af Jernbaneraadet, og han vilde da stille Forespørgsel om, hvorvidt det kunde ventes, at Jærnbanebestyrelsen for billige Taxter vilde befordre Gjødningen fra Kjøbenhavn, thi det drejede sig om, hvorledes man billigst skal komme af med Gjødningen, det er derpaa alt tilsidst kommer an. Gøteborg klarer sig godt ved at have billig Transport ad Kanaler o. s. v. og stor Afsætning af Gjødningen til Landmændene, men det har Kjøbenhavn ikke.

Kaptajn Lassen. I Dresden, Halle og Leipzig gjorde man ikke Regning paa at have mere end en Trediedel af Fækaliierne til Raadighed; i Antwerpen gjorde man derimod Regning paa at faa betydelig mere, men Taleren vilde dog dertil bemærke, at i Antwerpen løber intet bort; alt samles i store Gruber, ikke alene Fæces og Urin, men ogsaa Vand fra

Kloakerne; derved fortyndes imidlertid Massen, hvilket har foraarsaget, at Kjøberne have gjort Rebellion, hvorfor Magistraten i sin Egenskab af Driftsherre meget indtrængende har opfordret Borgerne til ikke at bruge for meget Vand. Hvor Forholdene ere som i Antwerpen, faar man det meste ud af den aarlige Produktion. I Leipzig er det naturligvis ikke saa godt, men man mente dog dør at kunne bevare en Trediedel. At Forholdene ere slettere her, forundrede det Taleren at høre. I et Foredrag, som Lektor Maar holdt i Landhusholdningsselskabet i 1882, angaves, at cirka en Trediedel af Fækalmassen bevares, og det havde Taleren, naar han blev adspurgt angaaende det Forhold, angivet for Kjøbenhavns Vedkommende.

Lektor Maar havde ganske rigtig, som den ærede Foredragsholder bemærkede, for 10 Aar siden givet et Referat af Forholdene paa den Tid, og han indsaa ikke, at der var skeet særlig store Bevægelser siden den Tid. Taleren erindrede ikke det Tal, han dengang var kommen til, men det var baseret paa Opgivelse fra Kjøbenhavns Renovationskompagni. Dette havde opgivet Taleren, hvor mange Tønder det udførte, og dette Tøndetal havde Taleren sammenlignet med Antallet af Indbyggere i Kjøbenhavn, men, som Direktør Hagemann bemærkede, var der siden den Tid skeet en Nedgang.

Da Taleren, som nævnt, havde havt Lejlighed til at beskæftige sig med det Spørgsmaal, som her var paa Bane, maatte han maaske gjøre et Par Bemærkninger. Taleren vilde navnlig slutte sig til en Tanke, som Direktør Hagemann havde fremsat, nemlig at faa billige Fragttaxter paa Jærnbanen for Gjødningens Vedkommende; thi saa vidt han havde været i Stand til at danne sig en Mening om Sagen, var det det eneste Haab, der kunde næres med Hensyn til at bevare denne værdifulde Gjødning for Landbruget. Man kan ikke gjøre nok for at skaffe billige Fragttaxter paa Jærnbanen for Transporten af denne Gjødning, som vil være i Stand til at frembringe en Mængde Næring for Menneskene. Ad den Vej vil det være muligt at redde den, medens den ellers med

store Omkostninger skal føres ud i Vandet og gaa fuldstændig tabt.

Naar det System, som nu haves i Gøteborg, er lykkedes saa godt i denne By, kan det maaske, som der er sagt, 'tilskrives personlig Dygtighed i Administrationen, men det kan ogsaa ligge i, at Byen ikke er saa stor. Taleren kom nemlig til det Resultat, da han beskjæftigede sig med denne Sag, at i Byer, hvor Befolkningen ikke gik op over 100,000 Mennesker, vare Vanskelighederne ikke saa store med Hensyn til at blive af med Fækaliene, fordi Oplandet da har langt lettere ved at konsumere det producerede Kvantum, og dertil kommer for Gøteborgs Vedkommende, at denne By ligger i en Egn, som er temmelig fattig paa Plantenæringsstof, og hvor man altsaa har specielt Brug for Fækaliene. Noget lignende er Tilfældet i Antwerpen, hvor man har den store Campine, som kan sluge en Masse Plantenæringsstof. I Dresden derimod lægger man mindre Vægt paa de Stoffer, da Jorden der er meget frugtbar, og da man har en let Adgang til kunstig Gjødning.

Hvad Vandingsanlæggene angik, vilde Taleren supplere den ærede Foredragsholders Bemærkninger i en enkelt Retning med Erfaringer fra England. Taleren havde haft Lejlighed til at berøre Vandingsanlæggene i sit Foredrag i 1882 og havde senere haft Lejlighed til at se dem. Man havde allerede dengang Vandingsanlæg ved omtrent 100 større og mindre Byer, men var næsten overalt kommen til det Resultat, at de ikke svare Regning undtagen hvor der er ganske specielle Forhold tilstede, nemlig hvor Kloakvandet paa Grund af gunstige Terrænforhold kan løbe ud til Stedet, saa at der ikke skal anvendes videre Udgift derpaa.

Kaptajn Lassen. Naar Hr. Lektor Maar mente, at Grunden til, at man i flere tyske Byer ikke bruger Fækalmassen som Gjødning, var den, at den paagældende Egn var frugtbar, da gjaldt det ikke for Egnen omkring Magdeburg. Den var ikke frugtbar, og dog brugte man ikke Fækaliene, men det laa vel ogsaa i den Omstændighed, at man havde let Adgang til Anvendelsen af kunstig Gjødning. For øvrigt er

det rigtigt, hvad Lektor Maar sagde, at den større eller mindre Benyttelse af Gjødningsmassen retter sig efter vedkommende Egns Trang til Gjødning, og for Gøteborgs Vedkommende gjælder det i fuldt Maal, at Fækalmassen finder en rigelig Anvendelse, ja den forsendes endog derfra langt ind i Sverrig.

Direktør Hagemann. Det er vistnok ganske rigtigt, som Lektor Maar sagde, at billige Fragttaxter paa Jernbanen er det, som kan redde Gjødningen for Landmændene, og Taleren vilde derfor benytte Lejligheden til at spørge om, hvad man egentlig skal forstaa ved billige Taxter. Efter indhentede Oplysninger vejer en Tønde af Fækalierne 275 Pund og har en Værdi af 30 Øre. Fragten herfra til Roskilde er 15 Kr. pr. Vognlæs eller 15 Øre pr. 100 Kilo, saa at altsaa Jærnbanefragten for en Tønde er 20 Øre. Kan det nu regnes for en billig Fragt, eller skal man vente at faa den endnu billigere? At tænke paa, at Forsendelsen skal strække sig længere end til Roskilde, kan der vistnok ikke være Tale om. Naturligvis er den direkte Fragt ikke det eneste Moment, som kommer frem her; der er ogsaa store Vanskeligheder forbundne med at have Oplag af Gjødningen, og det nuværende Kompagni har havt store Vanskeligheder at kæmpe imod i saa Henseende. Taleren vilde nu altsaa som sagt gjerne høre, hvad der fra Landmændenes Side kan siges at være en billig Fragt for en Vare, der har en Værdi af 30 Øre pr. Tønde. Taleren troede ikke, det var rigtigt at vente, at Overrislingsanlæg skulde kunne betale sig. I Reglen ere disse Anlæg foretagne for at skaffe Afløbsvandet i en saadan Tilstand, at man kan lade det løbe ud i Floderne, men derfor maa der bringes Ofre, og man kan derfor ikke se paa Overrislingsanlæg paa den Maade, at de skulde betale sig. Det er ogsaa et Moment, som maa tages i Betragtning. Herhjemme have vi ved Nakskov et lille Overrislingsanlæg, men det har ikke vist sig økonomisk; hvert Aar har der været Tilsætning.

Lektor Vestermann vilde spørge om, hvorvidt man, naar der er Tale om Transport af Gjødning, tænker sig denne i naturlig eller i komposteret Tilstand, thi det vil gjøre en

Forskjel, om man tænker sig den i den ene eller i den anden Tilstand. Et andet Spørgsmaal er: Hvilke Underhandlinger er der indledet i Retning af at tilvejebringe den fornødne Tørvemasse til at kompostere med? Som bekjendt har Hedeselskabet opnaaet, at Taxten for Forsendelse af Mærgel er sat betydelig ned — saavidt Taleren erindrede, var det til en Sjattedel af den almindelige Taxt — og kunde Latrinmassen ved Kompostering bringes i en saadan Tilstand, at den kan befordres i almindelige Jærnbanevognene, kunde Fragttaxten for Forsendelsen deraf vistnok ogsaa blive nedsat betydelig. Hvad angaar Mængden af den Fækalmasse, som samles i Kjøbenhavn, da udgjorde den i 1890 knap 700,000 Centner, hvilket efter den Beregning, som Hr. Direktør Hagemann har lagt til Grund, kun udgjør en Fjerdedel af det, der aarlig produceres.

Ingeniør Rump. Naar der siges, at Latrinmassen og andre Affaldsstoffer have stor økonomisk Værdi, og at der derfor bør gøres alt muligt for at bevare dem, da er det jo givet, at de have en stor Værdi, naar de ligge paa Stedet, hvor de skulle bruges, men viser det sig, at Varen ikke kan bære de fornødne Transportomkostninger, maa man sige, at dens Værdi er lig med Nul. Tænker man sig saaledes f. Ex., at der her i Danmark i en Dybde af $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ Mil fandtes Kul, vilde denne Oplysning kun have ringe Interesse, idet det i hvert Fald med de Midler, man nu har til Raadighed, utvivlsomt ikke kunde betale sig at hæve dem op. Skjønt altsaa Kul have en stor nationaløkonomisk Værdi, bliver da Spørgsmaalet her, om de Kul, der ligge paa et saadant Sted, have nogen Værdi, og det ville de for Øjeblikket ikke have. Paa samme Maade maa man efter Talerens Mening se paa Affaldstofferne. Taleren har havt Lejlighed til at gøre sig bekjendt med Renovationsvæsenet i alle danske Kjøbstæder med Undtagelse af 4 af de mindste, og har fundet, at de Steder, hvor Renovationsvæsenet stod paa et primitivt Standpunkt, havde man det største Udbytte. I flere af Byerne havde man gjort Forsøg paa at indføre en Forandring i Systemet, men det havde mødt Modstand hos disse Byers Indbyggere; de sagde, at man vilde berøve dem en Indtægtskilde, som for fleres Ved-

kommende var ret betydelig. Man ser altsaa, at allerede for de smaa Byer, som stille lidt større Fordringer til Renovationsvæsenet, bliver Forholdet det omvendte af, hvad det har været tidligere, og Taleren skulde nævne et Par Exempler i saa Henseende. I Slagelse, som har 6000—7000 Indbyggere, vilde man have samme System som i Kjøbenhavn, og man maa nu betale 4,500 Kr aarlig for at faa Tønderne udførte, og saa faar Kontrahenten alt Affaldet. I Nykjøbing paa Falster betales der 4000 Kr., i Aalborg 6000 Kr. og saa ovenikjøbet 3 Kr. pr. Tønde. Men medens nu dette er Smaa-byer, som naar de ville slaa af paa de sanitære Fordringer, kunne have et Udbytte af deres Renovation, stiller Forholdet sig anderledes, naar man kommer til de store Byer. Gaa vi saaledes til Kjøbenhavn, som jo nu vil være en Storby, eller for at gaa endnu videre, til Berlin, er der ikke Tvivl om, at selv om man vil slaa af paa de sanitære og æstetiske Fordringer, er man dog kommen til saa store Transport-Afstande, at man ikke kan faa noget ud af Fækaliernes, og havde Taleren Ret heri, maatte man sige, at de Stoffer havde ikke nationaløkonomisk Værdi. Det er ganske vist sørgeligt, at disse Stoffer ligge paa et Sted, hvor Værdien er dem berøvet, men der er ikke andet derved at gjøre, end at tage Konsekvensen deraf og undvære denne Værdi. Dette Argument, at Fækalstofferne have en stor nationaløkonomisk Værdi, er ført altfor meget frem, og man har et historisk Exempel paa, hvorledes Fremholdelsen af et saadant Argument kan gjøre stor Skade. Under Napoleon II havde Kommunalbestyrelsen i Paris besluttet at indføre Vandklosetter overalt til Afløsning af Gruberne, som eksisterede dengang, og som for øvrigt ogsaa eksistere for en Del endnu, i denne By; men Napoleon II søgte at forhindre det, fordi man fra anden Side havde fremført det Argument for ham, at Fækalstofferne havde stor nationaløkonomisk Værdi og derfor ikke burde gaa til Spilde.

Lektor Maar vilde reservere sig imod, at han havde sagt, at Fækalstofferne havde stor nationaløkonomisk Værdi, thi det havde han ikke gjort. Taleren vidste for øvrigt ikke, hvad den ærede foregaaende Taler tænkte paa ved Benævnelse

sen: nationaløkonomisk Værdi. Fækalstofferne have Evne til, naar de komme paa Jorden, at frembringe Afgrøde, og det var det, Taleren tænkte paa; man kan kalde det Brugsværdi, og den kan man komme til, naar man gjør op, hvad det koster at føre Stofferne ud paa Jorden, og hvad man vinder derved; bag ved denne Udtryksmaade: nationaløkonomisk Værdi skjuler sig maaske dette, at man, naar man lader Fækalstofferne gaa til Spilde, unddrager Landet Stoffer, som ere i Stand til at frembringe værdifulde Afgrøder. Taleren forstod godt Byernes Standpunkt; de ville ikke betale for, at Landmændene kunne faa deres Gjødning billigere, men paa den anden Side synes det urimeligt, at Byerne betale store Summer for at faa Gjødningen ført ud i Havet. I det ene Tilfælde kommer Gjødningen til Nytte, i det andet ikke.

Ingeniør Rump havde selvfølgelig ikke noget imod, at Staten traadte til som Mellemlid mellem By og Land ved en billig Transport af Fækalierne, men den maa ikke være lavere, end at Staten faar den ligefremme positive Udgift erstattet, som denne Transport foranlediger, thi ellers redder man derved en Værdi paa Bekostning af en større Værdi, og det er ikke rigtigt.

Præsidenten (Kapt. la Cour). Der maa vist ligge en Fejltagelse til Grund for de nys faldne Udtalelser; Fækalstofferne forsvinde ikke af sig selv fra Byerne; de skulle føres bort paa den ene eller den anden Maade, og, som Lektor Maar sagde, Byerne ville da føre dem bort paa den Maade de finde billigst, og som iøvrigt fyldestgjøre de sanitære Fordringer, og de tage i saa Henseende ikke Hensyn til Landbruget. Spørgsmaalet bliver da, om Landmændene kunne staa sig ved at modtage Stofferne under de og de Betingelser; men i ethvert Fald maa den Faktor ikke glemmes, at Byerne maa have en Udgift ved at bringe Stofferne bort, enten det saa sker ved, at de føres ud i Havet eller ud til Landmændene.

Ingeniør Junger. Det Billede af de dybtgaaende Kulag, som Ingeniør Rump fremførte, kunde i første Øjeblik se ret bestikkende ud, men denne Egenskab derved faldt bort

ved en nøjere Betragtning. Kan man ikke faa Kullene op, lader man dem ligge, men Fækalierne, som produceres i Byen, kan man ikke lade ligge, de maa bort, enten ud paa Jorden eller ud i Vandet, og begge Maader at skaffe sig af med dem paa koster Penge. Hr. Lektor Vestermann oplyste, at Hedeselskabet har af Staten faaet et saa betydeligt Afslag i Fragttaxterne ved Transporten af Mærgel, at disse kun udgjøre $\frac{1}{5}$ eller $\frac{1}{6}$ af de almindelige Taxter, og Taleren antog ikke, at Staten var gaaet saa langt ned med Taxten, at den selv havde Tab derved. Kan nu en saadan Fremgangsmaade anvendes lige over for det ene Stof, maa det ogsaa kunne anvendes lige over for det andet, og dersom det skete, vilde Kjøbenhavns Latrinmasse ikke alene kunne føres til Roskilde, som Direktør Hagemann sagde, men ud over hele Sjælland, og dette vilde blive billigere end at føre Fækalierne ud i Havet, thi dertil skal anvendes mange Penge.

Lektor Vestermann havde nævnt Tallet en Sjettedeel med Forbehold, men han troede nok, det var rigtigt. Oberstl. Dalgas har meddeelt, at Transportudgifterne netop svare til Statens egne Udgifter, men det er ordnet saaledes, at man kun tager Mærglen som et Lejlighedsarbejde. Dette kan nu imidlertid ske med Mærgel, men ikke med Fækalstofferne, uden at de bringes i en saadan Tilstand, at de kunne opbevares i nogen Tid.

Direktør Hagemann. Der er ikke tænkt paa komposteret Gødning, Renovationskompagniet har selv ladet lave Vogne til Transporten. Det var ganske rigtigt, som Hr. Lektor Vestermann bemærkede, at det er kun under den Betingelse, at Transporten kan ske lejlighedsvis, at der kan være Tale om meget reducerede Fragttaxter. En saadan Nedsættelse kan der imidlertid ikke være Tale om i Kjøbenhavn, og hvorledes ville Forholdene da stille sig? Som Taleren før sagde, er Fragten til Roskilde for en Tønde 20 Øre, og ville nu disse 20 Øre spille nogen Rolle? Ved Hedehusene kan Renovationskompagniet selv til meget reducerede Priser ikke blive af med Gødningen; der ligger der store Oplag. Der er mange Momenter, som spille ind her, saaledes f. Ex. Land-

mændenes Uvillighed til at benytte Renovationen og Kommunerens Uvillighed til at have Oplag deraf. Paa Kvægtorvet er Gjødningen for næste Aar solgt til en overordentlig lav Pris. Taleren var enig med de Herrer i, at man ikke kan se det anderledes, end at der her i Virkeligheden er Værdier, som man skulde søge at redde, men, som Taleren sagde før, Kommunen kan ikke blive ved at lade Kloakerne løbe ud i Havnen; her skal ske en Forandring, og da allerede de tre Fjerdedele af disse Stoffer gaa i Vandet, bliver der maaske for Kommunen ikke andet at gjøre end at faa indrettet Vandklosetter.

Proprietær Pontoppidan. Det ejendommelige Forhold, at kun en Fjerdedel eller i det mindste under en Trediedel af den samlede Fækalmasse kommer Landbruget tilgode, ligger vel sagtens i, at af de 1000 Pund, som det er beregnet, at et Menneske præsterer aarlig, er kun de 150 Pund faste Ekrementer, medens Resten, 750 Pund, er flydende Stoffer, som man jo mere og mere søger at føre bort gennem Kloakerne. Det, som det kommer an paa, for at faa denne Sag ført til en heldig Udgang, er i Grunden Afsætningen, og dersom man kan faa Gjødningen bragt i en let transportabel Form, ville Landmændene sikkert ogsaa benytte den; det Resultat, som er nævnt for Gøteborg, vil vistnok ogsaa tilnærmelsesvis kunne tilvejebringes her. Taleren vilde derfor udtale det Ønske, at det danske Landbrug og i Særdeleshed at Landhusholdningsselskabet vilde arbejde kraftig paa at opstille en saadan Beregning, som kunde gjøre det tydelig og klart, hvilken Værdi Fækalmassen har. Hvad de sanitære Forhold angaar, som der tales om, da ere de meget vanskelige at faa fat paa, thi man har ikke noget her, som man kan tage og føle paa og faa Syn for Sagen. Taleren var imidlertid tilbøjelig til at tro, at hvormeget man end anvender Vand, vil det dog være vanskeligt at bringe disse Stoffer bort, uden at de paa en eller anden Maade kunne gjøre Skade, og at det i økonomisk Henseende vil vise sig fordelagtigst at lade Fækalstofferne komme til Nytte for Jorden.

Ingeniør Jünger. I Gøteborg-Eggen transporteres den

med Tørv komposterede Latrinmasse i aabne Jærnbanevogne endogsaa med Persontog, uden at det forulemper de Rejsende. Naar Latrinmassen er komposteret med Tørv, er det ikke nødvendigt at afsende den hver Dag; det kan, som Lektor Vestermann bemærkede, ske lejlighedsvis, og i hvert Fald er Transporten af den komposterede Latrinmasse langt billigere end Forsendelsen af Fækalier i ublandet Tilstand, og derhos er det ogsaa behageligere for Landmændene at modtage Gjødningen i den komposterede Form. Direktør Hagemann sagde, at Kloakerne skulde man have alligevel, da Havnen under de nuværende Forhold blev stærkt forurenset, og da allerede den allerstørste Del af Fækalstofferne løb i Vandet, vilde det være rigtigst at indrette Vandklosetter, men dette var efter Talerens Mening et Spørgsmaal for sig. Hvad der løb ud gennem Kloakerne, kunde man naturligvis ikke holde tilbage; men det, der blev tilbage, behøvede man ikke at lade løbe ud. Transporten af Fækalstofferne ud i Havet vilde blive kostbar.

Direktør Hagemann vilde spørge den næstforegaaende Taler, om han troede, det var muligt at kompostere en Tønde Latrinmasse for den samme Pris, som man kan transportere den bort for. For dem, som sidde i Jærnbaneraadet og Kommunalbestyrelsen, er det af Vigtighed at faa fra dette Selskab Oplysning om, hvorledes Forholdene egentlig stille sig. Der er ikke i Kommunalbestyrelsen Uvillie til et Samarbejde, tværtimod, man ønsker at arbejde sammen med Landbruget paa en fornuftig Maade, men paa den anden Side er der visse Punkter, med Hensyn til hvilke Kommunalbestyrelsen maa tage særlige Hensyn, og med Hensyn til dette Punkt er da Spørgsmaalet om Vandklosetter kommet frem. Det, det drejer sig om for Kjøbenhavns Kommune, er, at Kloakforholdene skulle forandres, og man kommer da ganske naturligt til at vælge Vandklosetter. Omkostningerne ved denne Indretning i Husene og med Hensyn til Vandet ere ikke overdreven store. Endnu skulde Taleren meddele, at det har i lang Tid været saa, at Kjøbenhavn har havt Vanskelighed ved at komme af med sin Gjødning. Under de gamle Volde har man fundet 900 Kubikfavne frisk Gjødning.

Proprietær Pontoppidan. Da Tørvesmul absorberer en Fugtighed, som er 7—10 Gange dets egen Vægt, ville Omkostningerne ved at kompostere næppe blive store. Til en Tønde Latrin à 275 Pund vil der medgaa 30 à 40 Pund Tørvesmul, som sælges for 2 à 2 $\frac{1}{2}$ Kr. pr. 100 Kilo.

Lektor Vestermann. Om man ogsaa vil indrette sig paa at indføre Vandklosetter, vil det vistnok vare længe, inden det bliver udført, og der vil altsaa, inden man kommer saa vidt, være produceret en stor Mængde Latringjødning i Kjøbenhavn. Taleren vilde derfor henstille, om der ikke kunde blive gjort Forsøg med Kompostering om ikke over hele Byen saa dog i visse Dele deraf for at faa oplyst ikke alene, hvad det koster at kompostere, men ogsaa hvad Landmændene ville give for denne Gjødning.

Ingeniør Jünger. Til 275 Pund Latringjødning medgaar der i Gøteborg 27 Pund Tørvemel, som koster dér noget mindre end 1 Øre pr. Pund. Her i Kjøbenhavn kan det kjøbes for 1 Øre pr. Pund, og Taleren antog, at Kommunen maatte kunne kjøbe det billigere, saa at det vilde blive en Udgift af et Par og tyve Øre pr. Tønde Latrin, altsaa mindre end Hr. Pontoppidan mente.

Direktør Hagemann. Udgiften til Tørvesmuld vil blive ikke ubetydelig, og det samme gjælder for Arbejdets Vedkommende; man kan vistnok ikke regne mindre end en halv Krone. Taleren kunde ikke indse, at Kommunen skulde gjøre Forsøg i den Retning. Latrinvæsenet er ikke nogen kommunal Sag i Kjøbenhavn; Kommunen optræder kun som Kontrahent for alle Byens Grundejere. Det er Grundejerne, der hver for sig have en Forpligtelse i denne Retning, og Kommunen har blot paa deres Vegne afsluttet Kontrakt med et Kompagni, som har at udføre Arbejdet. Vilde det ikke være rigtigst, om Landhusholdningsselskabet anstillede de her omtalte Forsøg?

Gartner Wendt vilde gjøre opmærksom paa, at naar der tales om, at Gjødningen maa udkjøres lejlighedsvis, da sker det ogsaa i Øjeblikket, idet den afsendes med det sidste Tog, der hver Dag kommer til Roskilde og ikke med andre Tog. At denne Gjødning ikke søges stærkt af alle Landmænd vides

godt; det varer længe, inden vore Bønder faa i Sinde at hente den, men Taleren troede, at der for Øjeblikket blev brugt en ikke ringe Del deraf.

Præsidenten (Kapt. la Cour) vilde gjøre et Par Bemærkninger i Anledning af de Udtalelser, der vare fremkomne, og han vilde begynde med at udtale sin Glæde over de Udtalelser, som Hr. Direktør Hagemann var fremkommen med, idet det af disse fremgik, at det laa denne stærkt paa Sinde, at Fækalierne skulde kunne bevares for Landbruget. Taleren vilde derfor ogsaa haabe, at Direktør Hagemann vilde søge at gjøre sin Indflydelse gjældende i denne Retning, hvor han kunde, og man véd jo, at han kan det i stort Maal flere Steder. Efter at det var paavist, at det Skræmmebillede, som var opstillet, nemlig, at to Tredjedele af Fækalierne løbe ud gjennem Kloakerne og opfylde Havnen, ikke passede, men at det væsentligst var Urinen, der løb i Kloakerne, haabede Taleren, at Direktør Hagemann vilde ændre sin Opfattelse og arbejde for, at Fækalstofferne maatte kunne bevares for Landbruget.

Naar der har været talt om Transporten paa Jærnbanen, og at det gjælder om at skaffe billige Fragttaxter, da er det muligt, at det Spørgsmaal vil komme til at ligge for, ja det ligger vistnok allerede for i Øjeblikket, men man maa iøvrigt undre sig over, at ikke Oplandet, uafseet Kjøbenhavn ligger paa en Spids, som der blev sagt, kan forbruge det Kvantum Latringjødning, der produceres i Hovedstaden. Regne vi nemlig, at kun en Tredjedel af den aarlig producerede Fækalmasse kjøres ud paa de store Renovationspladser, samt at Kjøbenhavn har 350,000 Indbyggere, saa vil det ialt udgjøre 120,000,000 Pund. Naar nu 1 Td. vejer 275 Pund, og at 8 Tdr. er lig med et Læs, bliver det omtrent 50,000 Læs; da Kjøbenhavns Amt er 220,000 Tdr. Land stort, vil, naar der gives 4 Læs Gjødning aarlig pr. Td. Land, den Fækalmasse, som aarlig produceres i Kjøbenhavn, ikke strække til til mere end en Tyvendedel af Arealet. Det er imidlertid faktisk, at Gjødningen føres længere bort; Rayon'en for dens Anvendelse strækker sig langt ind i Frederiksborg

Amt, og det er ikke alene de større Bønder, men ogsaa Smaafolk med Enspændervogn, der komme fra den Egn og hente den kjøbenhavnske Latringjødning og føre den 5—6 Mil bort. Man finder ogsaa den kjøbenhavnske Latringjødning anvendt paa den anden Side af Roskilde, skjønt Taleren tvivlede om, at dens Anvendelse strækker saa langt vest- som nordpaa. Naar nu imidlertid den Kjendsgjærning imidlertid ligger for, at der for Tiden opsamles mere Gjødning, end der forbruges, saa at altsaa Forbruget ikke er saa stort, som det burde være, saa kan Grundene dertil være mange. En af Grundene kan, som det allerede er antydnet, være en vis Uvillie hos Befolkningen til at benytte denne Gjødning, idet man ikke allevegne saaledes som i Kjøbenhavns Amt er gammel vant dertil og betragter det som noget selvfølgeligt at anvende den, saa at Karlene ikke ømme sig ved at have med den at gjøre. En anden og den væsentligste Grund er vist, at man ikke er tilfreds med den Maade, hvorpaa Salget er ordnet. Man er ikke vis paa, at man virkelig faar en Vare af den Beskaffenhed, som man vil have. Naar man kjøber 50—100 Vognbilletter og sender sine Karle ind til Kjøbenhavn for at hente Latringjødningen, véd man ikke, hvad man faar hjem. Alle Vogne, som møde, skulle forsynes, men Forbruget er naturligvis forskjelligt til de forskjellige Tider. Der er ingen Kontrol med Hensyn til Salget, og der gjøres intet for at regulere Tilstrømningen i saa Henseende, hvorfor man ogsaa til sine Tider ser Vogne komme hjem med en Masse, som er blandet med en utrolig Mængde Vand, medens Forholdet til andre Tider, naar f. Ex. Føret har været meget vanskeligt i længere Tid, og det har været besværligt at kjøre ind og hente Gjødning, er et andet, idet Vognene da komme hjem med en Vare af en hel anden Beskaffenhed. Taleren havde talt med Borgmester Ølgaard herom, men da det ikke er en kommunal Sag, men en privat Entreprise, har han vel vanskelig ved at skride ind lige over for dette Forhold. Taleren nævnte lige over for Borgmesteren forskjellige Foranstaltninger, som maatte kunne træffes for at garantere Landmændene, at de virkelig fik den Vare, de skulde have, og nævnte blandt andet, at man i Stedet for at

have Folk til at røre rundt i den Masse, hvoraf der sælges, burde have en automatisk Rører, enhver — maaske misforstaaet — Udtydning vilde da undgaaes.

Det forekom Taleren, at det var en stor Skavank ved det hele, at det ikke var Kommunen, der havde denne Sag i sin Haand, og han troede, at det vilde fostre betydelig mere Tilid blandt Landmændene, end der nu fandtes, hvis det var Tilfældet. Naar man talte med dem om, hvorfor de indskrænkede deres Forbrug af Latringjødningen, saa hørte man stadig Klager over det, de fik, og det vilde derfor ventelig fremme Afsætningen, saafremt Landmændene stode overfor en Institution som Kommunen, der ved faste og bestemte Regler ordnede det hele og afskaffede alt, hvad der hedder Drikkepenge. Kunde der skaffes Landmændene en saadan Betyggelse, troede Taleren, det vilde bidrage til at skaffe en betydelig større Afsætning tilveje.

Som en tredie Grund til den mindre Afsætning kunde det anfores, at mange Landmænd, især Begyndere, ikke ret forstaa at vurdere denne Gjødning og dens Virkninger. Sagen er nemlig den, at Latringjødningen, der i og for sig er en fortrinlig Gjødning, kan misbruges, saa at Jorden derved bliver udplyndret. I Slutningen af Fyrreerne blev den enkeltvis benyttet i stærkt Overmaal. Folk afskaffede deres Besætninger og købte ikke anden Gjødning end denne; Jorden gav da et glimrende Udbytte i 3—4—5 Aar i Rad, men saa var den træt. De lettere Jorder gave først tabt, først Nord paa og senere Vester paa. De gode Jorder kunde derimod blive ved at give Udbytte i 12—13 Aar, men saa var det ogsaa forbi. I det Hele taget troede Taleren, at man nok kunde sige, at det særlig var de to Forhold: Befolkningens Tvivl om altid at erholde god Latringjødning og Landmændenes Ukjendskab til den Værdi, der ligger i den, naar den benyttes paa rette Maade, der er Skyld i, at den ikke bruges i større Omfang.

Det er ikke alene i Kjøbenhavn, men ogsaa i Aalborg, at der samles Oplag af Latringjødning, fordi Landmændene ikke ville afhente den, og det er forunderligt at høre, at man fører Latrinmasse fra Jyllands østlige Byer ind paa Heden for at anvendes der, thi der er ingen Tvivl om, at de Egne, som ligge umiddelbart omkring Byerne, ville have ud-

mærket godt af at faa denne Gjødning; de ville have en overordentlig rig Anvendelse for den til de store Afgrøder af Rodfrugter og Grønfoder, som de avle. Den Udgift, som dog altid vil være forbunden med, selv om Jærnbanneres Fragttaxter blive nedsatte, at føre Gjødningen længere bort, kunde spares.

Hvad angaar det Spørgsmaal: Hvilken Værdi har Latringjødningen i komposteret Tilstand, da tvivlede Taleren om, at den af Direktør Hagemann anviste Vej, nemlig at Selskabet skulde formaa Entreprenøren hinsides Lammefælden til at anstille Gjødningsforsøg, vil føre til noget Resultat. Saadanne Forsøg ere ikke lette at anstille; der maatte naturligvis være Tale om sammenlignende Forsøg med almindelig og komposteret Latringjødning, og Forsøgene maatte strække sig over flere Aar; men Taleren troede ikke, at det var en Opgave, som Renovationskompagniet kunde indlade sig paa. Naar derimod Adressen rettes til Landhusholdningsselskabet, da maatte Taleren sige, at det selvfølgelig var et Spørgsmaal, som det havde stor Interesse for Selskabet at faa klaret; men det forekom ham, at det ogsaa maatte have stor Interesse for Kommunen at faa at vide, hvilken Værdi de Stoffer have, som bringes ud af Byen; thi hvorledes man end vender og drejer det, bliver det dog Kommunen, som i sidste Instans er ansvarlig, naar den ikke længere har en Entreprenør. Hvis man derfor stillede Sagen saaledes, at der kunde blive Tale om en Samvirken mellem Københavns Kommune som Producent og Landhusholdningsselskabet som Repræsentant for Landbrugerne, for Forbrugerne af Fækalierne, i Retning af at faa fremkaldt en Række sammenlignende Forsøg, troede Taleren, at han efter de Forhandlinger, som havde fundet Sted i Præsidiet og i Bestyrelsen, var berettiget til at sige, at en saadan Henvendelse fra Magistratens Side ikke vilde blive afvist af Selskabet; dette vil være redebont til at yde sit Bidrag til Spørgsmaalets Løsning, men den af Direktør Hagemann anviste Vej troede Taleren ikke kunde følges. Spørgsmaalet har for øvrigt allerede været fremme i Selskabet, netop fordi dette har ment, at det er et overordentlig vigtigt Spørgsmaal og kræver sin Løsning. Paa Selskabets Anmodning har Ingeniør Jünger i

Sommer besøgt de vigtigste Byer her i Landet for at faa tilvejebragt en Redegjørelse for, hvorledes den nuværende Tilstand er omkring i Byerne. Hr. Jünger har afgivet sin Beretning til Selskabet, og den vil ventelig komme til at foreligge for Offentligheden. Endvidere har Selskabets Interesse for Sagen ført til, at det har anmodet Hr. Kaptajn Lassen om at foretage en Rejse i Sverrig og Tyskland for at undersøge Forholdene dér med Hensyn til Bortførselen og Udnyttelsen af Fækalierne og særlig at søge opklaret, om der nogensteds i de nævnte Lande kan findes Antydninger i Retning af en Sammenligning mellem Anvendelsen af almindelig Latringjødning og komposteret Latringjødning. Kjendskabet til den sidstes Virkning paa Jorden er imidlertid endnu ikke saa vidt fremskreden paa de Steder, Kaptajn Lassen har besøgt, at det har været muligt for ham — saaledes forstod Taleren det — at komme til et bestemt Resultat med Hensyn til disse Gjødningssorters Anvendelse. Den anden Maade at skaffe Oplysninger tilveje paa, er som allerede nævnt selv at anstille Forsøg.

Hvad Spørgsmaalet om Transporten angik, da er det, saa vidt Taleren kunde se, ikke blot selve Kjørselen, men tillige den hele Behandling, Læsning, Omlæsning, Aflæsning o. s. v., som volder Vanskeligheder. Det er dette, der gjør hele Transporten paa Jærnbanen noget kostbar, og altsaa fordyrer Latringjødningen for Landmændene; skal den tænkes indarbejdet i Befolkningen, maa den være billig. Medens Latringjødning her i Byen koster 40 Øre pr. Tønde, koster den ved Hedehusene 85 Øre; men til en saadan Pris vil den ikke være let at indarbejde hos Landmændene.

Til Slutning vilde Taleren takke Kaptajn Lassen for de Undersøgelser, han har foretaget, og for den klare Maade, hvorpaa han har forelagt dem. Kaptajn Lassen begyndte med at sige, at han vilde fremstille, hvad han havde set, fuldstændig objektivt, og det gjorde han tildels ogsaa; men selv den stærkeste Objektivitet maa undertiden, naar man har Interesse for en Sag, vige for et vist subjektivt Syn paa Sagen, og saaledes er det ogsaa gaaet her, hvor derfor ogsaa de fremsatte Meddelelser have fremkaldt en livlig Diskussion.
